

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА БУКОВИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОЛІТЬ)

У статті проаналізовано систему суспільної опіки дітей та молоді, що сформувалася на Буковині в кінці ХІХ – першій третині ХХ століть. Автор виокремлює суспільно-історичні чинники, які вплинули на її формування; розкриває опікунську діяльність громадських та релігійних організацій краю.

Ключові слова: опіка, суспільна опіка, опікунсько-виховні заклади, об'єкти опіки, благодійна діяльність.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні прагнення України, пошук належного місця у європейській та світовій спільноті потребують кардинальних суспільних змін, трансформаційних оновлень у різних сферах. Не може оминати реформування й такої істотної соціальної галузі як суспільна опіка та захист дитинства і юності. Ситуація у сфері опіки ставить нові вимоги перед вітчизняними науковцями й практиками щодо обґрунтування шляхів удосконалення традиційної державної системи піклування, створення законодавчого підґрунтя для розвитку новітніх форм опікунсько-виховних установ, розробки соціально-педагогічного інструментарію для ефективного функціонування різних типів заступницьких виховних середовищ. Адже поняття "опіка" – багатоаспектний поліфункціональний термін, що розглядається принаймні у двох значеннях: широкому соціально-педагогічному – це опікунсько-виховна система на макрорівні, що передбачає загальні й організаційно-правові положення, сферу реалізованих суспільних потреб, напрями і форми опіки над дитиною, функціональні взаємозв'язки, освітні й опікунсько-виховні заклади та їх компетенції, освітній і професійний статус фахівців. У вузькому педагогічному значенні опіка над дитиною тлумачиться як сукупність дій одного суб'єкта чи колективу з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді [8, с.14].

Опіка як соціально-педагогічне явище єцілеспрямованим та тривалим процесом і має свою специфіку, що відрізняє її від процесів допомоги, підтримки, дорадництва, консультування, виховання, соціалізації, адаптації та інших процесів, з яких кожен своїми засобами й методами сприяє формуванню та розвитку особистості, нормалізації її психофізичного стану у складній соціальній ситуації, налагодженню стосунків з оточенням, реінтеграції у соціум [7, с.27]. Істотні інновації у цій сфері, що ґрунтуються на засадах гуманізму й демократизму, реформування державної суспільної системи опіки, вимагають аналізу й переосмислення історичного досвіду, зокрема й накопиченого у регіонах України, як от – на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Вітчизняні учені детально досліджують проблему захисту дитинства і юності в сучасній Україні (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, Т. Завгородня, Б. Кобзар, Н. Комарова, І. Пеша); теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування (І. Зверева, А. Капська, В. Оржеховської, Л. Штефан та ін.); історію та діяльність опікунських установ (Б. Кобзар, В. Покась, В. Слюсаренко, М. Ярмаченко та ін.). Історико-педагогічні розвідки питань суспільної опіки в Україні представлені у роботах Р. Волянюк, І. Комар, І. Плугатор, В. Поліщук, О. Янкович, Т. Янченко та інших.

У контексті нашого дослідження актуальним є аналіз праць з історії Буковини означеного періоду (В. Ботушанський, О. Гнатчук, О. Добржанський, А. Жуковський, І. Піддубний), розвитку освіти краю (В. Звоздецька, Л. Кобилянська, І. Ковальчук, Д. Пенішкевич, І. Петрюк,

Л. Платаш, Л. Тимчук). Проте процес формування системи суспільної опіки дітей та молоді на Буковині у кінці XIX – першій третині XX століть не став предметом спеціального дослідження.

Формулювання мети статті. З огляду на вище зазначене **метою** статті є аналіз формування системи опікунсько-виховних закладів на Буковині на тлі суспільно-історичного розвитку краю у кінці XIX – першій третині XX століть.

Результати теоретичного аналізу. Опіка як вид суспільної діяльності передбачає наявність суб'єктів та об'єктів; її суб'єктами виступають державні, громадські, релігійні, приватні організації та окремі особи, об'єкти – представники віктимних категорій дітей, підлітків та дорослих (діти-сироти, безпритульні, бездоглядні, самотні немічні старі люди) [6, с.58]. Критеріями виокремлення видів та форм опіки є середовище, в якому відбуваються опікунські дії; вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інстанцій; тривалість здійснення опікунських дій; зв'язок з видами виховання; суб'єкти опікунської діяльності; характер опікунсько-виховних взаємин; форма здійснення опікунської діяльності; ступінь новизни [8, с.8]. Суспільна опіка – сукупність заходів, спрямованих на охорону особистих і майнових інтересів недієздатних громадян, на виховання дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, а також молоді, котра за станом здоров'я не може самостійно захищати свої права та виконувати покладені на неї обов'язки [1, с.6], знаходиться у тісному взаємозв'язку з економічними, суспільно-політичними, соціокультурними, освітніми обставинами певного історичного періоду та регіону.

З другої половини XVIII ст. опіка у європейських країнах перестала бути справою добродійності та християнського милосердя, а в XIX ст. утвердилася як галузь державної діяльності. Вона, як важлива форма захисту недієздатних громадян, виховання дітей і молоді, з різних причин неспроможних захищати свої права й інтереси, пройшла на Буковині в у досліджуваний період шлях від окремих, розрізнених заходів, які здійснювалися переважно церквою та приватними особами, до системи громадсько-суспільного інституту. Перебування краю в складі Австро-Угорської імперії, а згодом Королівської Румунії, супроводжуване розвитком ринкових відносин, розширенням промислового виробництва, зростання найманої праці та спричинене ними зубожіння селянства як основного прошарку населення регіону зумовили її особливості: з одного боку, інтенсивний вплив західноєвропейського досвіду суспільної опіки, який знайшов відображення в законодавчій базі держав, у підпорядкуванні яких знаходилася Буковина, а з іншого – національно-виховна спрямованість діяльності опікунських інституцій та увага до проблем опіки над дітьми й молоддю найпередовішої частини тогочасного суспільства – духовенства й національно-свідомої інтелігенції.

Прилучення Буковини до Австрії (1774 р.) – високорозвиненої європейської держави – і адміністративна автономія в її рамках; крах феодальних та становлення капіталістичних відносин, що сприяло підвищенню економічного рівня та соціального становища всіх класів тогочасного суспільства; сприятлива законодавчо-організаційна політика австрійської адміністрації, уряду та місцевих органів влади; конституційний характер Австро-Угорської імперії, який давав ширші можливості для національно-культурного розвитку буковинських українців; активна діяльність культурно-освітніх товариств і організація масового руху за створення мережі народних шкіл – яскраві ознаки періоду другої половини XIX – початку XX ст., що були об'єктивними чинниками становлення системи суспільної опіки дітей і молоді.

Кількість дітей та молоді, які потребували опіки та соціальної підтримки у краї, була значною, що зумовлювалось складними соціально-економічними обставинами, проблемами медичного забезпечення населення, відсутністю закладів освіти тощо. Переосмислення завдань суспільної опіки відбулося у міжвоєнний період (1918-1940 рр.), характерний зростанням масового сирітства, дитячої бездоглядності й безпритульності, спричинених Першою світовою війною (1914-1918 рр.).

Прийняття низки відповідних законів після окупації краю Румунією (1918 р.) (Закон про товариства з охорони молоді, Циркуляри про боротьбу з безпритульністю; накази Міністерства юстиції про боротьбу з безпритульністю і побиттям дітей, розпорядження про контроль та догляд за бездоглядними дітьми), організація керівних органів (Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення, Генеральний санітарний інспекторат, Інспекторат праці і соціального забезпечення) сприяли тому, що опіка над дітьми стала безпосереднім обов'язком держави.

Таким чином, на Буковині, відповідно до соціокультурних обставини, сформувалася система суспільної опіки дітей та молоді. Опікунсько-виховні установи диференціювались за наступними критеріями: за віровизнанням дітей; за статевою ознакою; відповідно до того, хто був їх фундатором (держава, приватні особи, церква, національно-культурні товариства); за категоріями дітей та молоді, які знаходились у них (для безпритульних та бездоглядних дітей; дітей з особливими потребами; новонароджених, яких покинули матері; незаконно народжених дітей).

Відповідно до даних ознак, найбільш відомими у краї були: притулки для дітей-біженців (працювали у роки Першої світової війни і у перші роки після її закінчення); дитячі садки та ясла для бідних дітей (у XIX ст. їх розглядали у системі суспільної опіки); притулки для підкинутих та позашлюбних дітей; сирітські будинки: будинок сиріт (1898 р.); сиротинець для дітей воїнів, які загинули у I світовій війні (1918 р.). Український сирітський притулок діяв у с. Ревна (1923-1932 рр.); дитячий притулок працював у с. Киселів (1942 р.); дитячий будинок для дівчаток дошкільного віку заснований у Чернівцях (1898 р.); функціонували приватні сирітські притулки (наприклад, для дівчаток у 1882 р. такий збудувала Кароліна Бомон). Окремим типом закладів опіки були богадільні для дітей з особливими потребами (так, у 1910 р. із 119141 дитиниз функціональними обмеженнями згідно звітів дитячої школи було 1806). За національною ознакою формувались: єврейський сирітський дім (1913-1924 рр.); католицький сирітський дім "Святого Фелікса" (1933-1938 рр.); німецький сирітський дім (1937 р.); Буковинський німецько-католицький притулок (1926-1927 рр.); інтернат для хлопчиків-румун (1898-1912 рр.) та інші [3].

Соціальна допомога – це надання послуг та матеріальних ресурсів у різних формах, що фінансуються із доходів держави і надаються представникам найменш захищених груп населення. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право на повне державне забезпечення й отримання пільг; їм законодавчо гарантовано особливий соціальний захист, а саме – матеріальну підтримку, оздоровлення, виховання у різних типах інституалізованих та сімейних форм опіки, працевлаштування тощо [4, с.141-142]. На Буковині у досліджуваний період склалась система соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим опіки батьків. Цій категорії соціально незахищених дітей надавались різні види підтримки: до них відносимо діяльність шкільних організацій, що допомагали бідним учням; на утримання дітей-сиріт їх родичі (починаючи з 1904 р.) отримували грошову (або іншу) матеріальну допомогу (речі, предмети побуту, шкільне приладдя); існували повітові сирітські каси для благодійних пожертв населення [3].

Дієва система опіки та піклування у кожному суспільстві у різні історичні періоди передбачає взаємодію державної і громадської складових. Держава забезпечує нормативно-правове урегулювання, функціонування відповідних типів опікунсько-виховних закладів, з боку суспільства необхідним є широка участь громадян, громадських, благодійних, інших об'єднань у підтримці тих категорій своїх співвітчизників, що потребують опіки та підтримки. В історії розвитку системи суспільної опіки на Буковині громадські організації відігравали значну роль, які у своїй діяльності реалізували не лише освітні, але й опікунсько-виховні функції, надавали допомогу соціально незахищеним категоріям дітей (сиротам, напівсиротам, педагогічно занедбанам).

Архівні джерела дають змогу констатувати, що в кінці XIX – у першій третині XX ст. на Буковині розширюється мережа громадських культурно-просвітницьких й релігійних організацій, метою і завданнями яких була допомога дітям та молоді шляхом: забезпечення одягом та житлом бідних учнів, відкриття бурс; забезпечення підручниками й шкільним приладдям; грошовими виплатами, іншими видами матеріальної допомоги (одягом, харчами тощо). Зокрема, "Румынское общество покровительству детей" (1919-1923 рр.) відкривало столові для дітей на Буковині; румунське товариство "Социетатя домнелор ромыне дин Буковине" створило 1920 р. дитячий будинок; на кошти благодійницького фонду "Адальберт Риттер фон Задурович" діяв сирітський будинок у Чернівцях (1915-1920 рр.), благодійне товариство "Принчителе Мирча" збудувало в 1925 р. дитячий притулок, а найвідоміше національно-культурне товариство українців "Народний Дім" – інтернат для хлопчиків (1902-1906 рр.).

Щодо релігійних організацій відзначимо, що Православний релігійний фонд Буковини збудував сирітський будинок у Чернівцях на власні кошти (1898 р.) та дитячий притулок (1892-1907 рр.), Товариство "Мироносиць" утримувало дитячий притулок у м. Чернівці (1907-1910 р.),

організації "Орфелинатул евангелик дисерман" (1927 р.) і "Орфелинатул католик" (1928 р.) – дитячий будинок (сиротинець) [3].

У означений історичний період на Буковині активно діяли українські громадські організації – "Руська Бесіда", "Руська Рада", "Народний дім", "Руська Школа", "Січ", "Миросиці", "Жіноча громада" та ін. Завдяки спільним зусиллям товариств "Руська школа" й "Народний дім" 1896 р. у Чернівцях почала працювати бурса, названа іменем шанованого в краї письменника та освітнього діяча Ю. Федьковича [2, с. 29]. Під патронатом "Руської Школи" діяло кілька бурс в інших містечках краю – Вашківцях-над-Черемошем, Вижниці, Кіцмані, Сереті. Вихованці бурс влаштовували музично-декламаторські вечори, аматорські театральні вистави, а отримані від цього кошти витрачали на допомогу своїм бідним товаришам. У вересні 1910 р. "Товариство Православних Русинів" разом із "Товариством православної шляхти" відкрило бурсу для учениць-українок чернівецьких шкіл.

Забезпечення одягом, грошові виплати для потреб учнів (плата за навчання, придбання шкільного приладдя тощо) були важливим напрямом опікунської діяльності товариств. Так, згідно звітів товариства "Общество руських женщин" упродовж 1896-1898 рр. подаровано бідним дівчатам теплого одягу на кошти, зібрані добровільними внесками; члени товариства "Миросиці" у 1898 р. зібрали значну суму, за яку придбали теплий одяг 70 бідним ученицям народних шкіл. Товариство "Руська Школа", створене для підтримки і задоволення потреб українського шкільництва, серед культурно-просвітницьких та виховних заходів, значне місце відводило й таким добродійним справам, як грошові виплати – внесення шкільної плати за дітей бідняків, надання одноразових грошових допомог, виділення коштів для придбання шкільного приладдя й підручників тощо.

Активною була така робота й у філіях товариства: Вижницька філія із своїх фондів виділила кошти на утримання учня у місцевій гімназії; Заставнівська – у 1912-13 н.р. виплачувала грошову допомогу кільком бідним учням, які вступили до гімназії у Кіцмані [5, с. 42-47]. Грошові виплати, забезпечення одягом здебільшого були разовими й адресними, адже українські громадські товариства не були комерційними організаціями: їх грошові фонди поповнювалися в основному за рахунок добровільних внесків та пожертв громадян, частина коштів надходила від заходів культурно-просвітницького й розважального характеру, що проводилися самими товариствами з добродійними цілями.

У період 1918-1940 рр., коли Буковина входила до складу Королівської Румунії, діяльність більшості українських громадських організацій була призупинена чи взагалі заборонена. Ефективним шляхом відновлення роботи громадських об'єднань стали благодійність і філантропія. Жіночі товариства були чи не найбільш активними: з 1926 р. "Жіноча громада" розпочала активний збір коштів у фонд будівництва сирітського будинку, "щоб дати притулок, прогодівок і навчання українським сиротам". Збір пожертв тривав декілька років, упродовж яких товариства влаштовували вистави, вечори, базари, виставки, лекції, курси для збору коштів. До цих заходів залучалися громадські товариства: "Кобзар", "Запороже", "Жіноча громада". Спільними зусиллями українські товариства зуміли створити систему надходження коштів на благодійницькі справи, а 1929 року під орудою товариства "Жіноча громада" почав діяти Жіночий національний фонд для опіки над дітьми-сиротами та матеріальної підтримки учнів і студентів українських навчальних закладів ("Фонд опіки українського жіноцтва"), куди приймалися кошти на користь сирітського будинку, допомога бідним та хворим. Також було створено фонди "Українська сирота" та "Захоронка", куди надходили пожертви від громадян.

Висновки. Отже, в кінці XIX – першій третині XX століть на Буковині сформувалася система суспільної опіки дітей та молоді, яка включала у себе опікунські інституції, передбачала різноманітні види та форми соціальної допомоги, включала активну діяльність громадських культурно-просвітницьких товариств. Вивчення й осмислення історико-педагогічного досвіду функціонування опікунсько-виховних установ Буковини збагачує сучасну історико-педагогічну науку, соціально-виховну практику новими фактами та теоретичними положеннями, сприяє її розвитку на теренах України.

Використані джерела

1. Воляннюк Р.Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині (друга половина XIX – перша третина XX ст.): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 /Р.Я. Воляннюк. –Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
2. Гарас М. Ілюстрована історія товариства "Українська школа" в Чернівцях (1887–1937): пам'ятна книжечка, видана з нагоди 50-их роковин існування цього товариства / Микола Гарас. – Чернівці: Типографія "Сeas", 1937. – 133 с.
3. Державний архів Чернівецької області. – Фонд 211 "Крайова Шкільна Рада Буковини в м. Чернівці" (1869-1918); Фонд 3 "Буковинська крайова управа" (1854-1918); Фонд 43 "Примарія міста Чернівці" (1918-1940).
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [За заг. ред. І.Д.Зверевої]. – Київ-Сімферополь, 2013. – 536 с.
5. Звіт про роботу товариства "Українська школа". – Чернівці, 1914. – 51 с.
6. Комар І. Зміст поняття "опіка" в українських та зарубіжних соціально-педагогічних дослідженнях /І.Комар //Гуманізація навчального процесу: збірник наук. праць.– Слов'янськ, 2011. – Вип.LVIII. – Ч.ІІ. – С.54 – 61.
7. Курляк І.Є. До питання про легітимізацію опікунської педагогіки як нової соціально-педагогічної субдисципліни та професійної спеціалізації /І.Є. Курляк //Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наук. праць. – Вип. 17. – Ч.3. – Київ – Івано-Франківськ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С.21 – 31.
8. Плугатор І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ І.Б. Плугатор. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

Marchuk M.V.

**FORMATION OF SOCIAL CUSTODY SYSTEM
OF CHILDREN AND YOUTH IN BUKOVYNA
(END XIX – BEGINNING OF XX)**

Analyzed in this article has been the children and youth social custody, which was formed in Bukovyna at the end of XIX – beginning of XX centuries. Author emphasizes social- historic factors which influenced on its formation; shows the custody activity of public and religious organizations in Bukovyna.

Key words: *custody, social custody, adoption agencies, custody objects, charity.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.